

התנועה להתיישבות חקלאית בקהילת לעסלא (פוזנא) בשנת 1846

בשנים 1845—1846 נרקמו בפרוסיה שתי תכניות להתיישבות חקלאית של יהודים. היוזמה ניעורה בפוזנא ובשלויה-עילית — אותם החבלים, שיהודיהם שמרו עדיין על זיקה מירבית לקבוצת-מוצאם ואף פעלו לפרקים כחטיבה מלוכדת במאבק הלאומי הנטוש בין תושביהם הגרמנים והפולנים. אמנם אין לבקש בתכניות הללו ניצנים של לאומיות יהודית במובנה המודרני, בייחוד משום שנתכוונו לישוב את היהודים על הקרקע במחוזות מגוריהם, אך מצויים בהן סממנים מסוימים של תודעה קבוצתית, המעידים על תחושה של שותפות-הגורל היהודית.

קווים אלה בולטים פחות בשלויה-עילית, מקום שם הגה את תכנית ההתיישבות אברהם מוהר מפלס (Pless), שתדלן עשיר ולוחם-אמאנציפאציה, שכונה בפי הבריות "מלך היהודים של שלויה-עילית". מטרתו המוצהרת היתה להביא לידי פרדוקטיביות אציה של היהודים ולהוכיח בכך, כי ראויים הם לשוויון-זכויות כאזרחים מועילים במדינתם. מוהר הסתמך על קשריו עם מיניסטרים פרוסיים, וביקש להשפיע על בעלי-האחוזות היהודיים במחוז, שיסכימו לביצוע ההתיישבות באחווה-תיהם. אך התכנית לא הייתה גלים בציבור, ולא יצא ממנה אלא "כינוס-נכבדים" עקר.¹ ייתכן, שאופי הפעולה — השתדלנות "מלמעלה" — היה בין גורמי הכישלון העיקריים, וייתכן גם, שמעמדם הסוציאלי של יהודי שלויה-עילית היה כבר אז מבוסס במידה כזאת, שלא נמצאה עוד שכבה רחבה אשר היתה עשויה לפתח תנופה התיישבותית.²

לעומת זאת בפוזנא התפשטה יותר השאיפה להקמת יישובים חקלאיים יהודיים, הן משום שיהודי חבל זה גילו יותר תנופה עממית-לאומית מיהודי שלויה-עילית, והן משום שהתנאים הסוציאליים העגומים של מרביתם עוררו אותם לחפש דרכים לשיפור מצבם. מכל מקום, נשתמרו עדויות מסוימות, המרמזות על תכונה ניכרת מאוד מסביב לתכנית ההתיישבות. מרבית העדויות הן מן העיירה לעסלא (=אינו-בראצלאב), מקום שם קיבלה התסיסה ממדים של "תנועה המונית", ולפיכך ייעשה להלן הניסיון לברר את המניעים הסוציאליים, שהפעילו את השאיפה העזה להת-יישבות בעיירה ההיא דווקא.

¹ Marcus Brann, *Abraham Muhr* (Breslau, 1891), p. 62 ff.

² מסיבות דומות נכשל בשלויה-עילית גם ניסיון נוסף לארגון התיישבות חקלאית יהודית, ב-1848. ראה: *Oesterreichisches Central-Organ*, 1848, p. 309.

*

הקריאה להתיישבות חקלאית בחבל פוזנה יצאה מלפני ר' שלמה ב"ר עקיבא איגר, רבה של פוזנה העיר. במאי שנת 1845 הגיש ר' שלמה איגר תכנית לייסוד אגודת-התיישבות למלך פרוסיה פרידריך וילהלם הרביעי, ולשלטונות הפרובינציאליים. ואכן הבטיחו השלטונות את תמיכתם: הממונה על החבל³ קיבל על עצמו את החסות על האגודה, וניצב המשטרה⁴ היה מחותמי הכרוז.⁵ שקרא ביום 7 באפריל 1846 להצטרפות כללית אל "האגודה המרכזית לייסוד ההתיישבות היהודית בפרובינציה פוזנה".⁶ מטרת האגודה, כפי שפורטו בכרוז, היו יומרניות למדי: היא ראתה במפעלה ניסיון חלוצי, שהצלחתו עשויה לתת דחיפה להקמת מפעלים דומים למען יהודי פוזנה, "ועוד יותר למען אחינו המדוכאים בפולין וברוסיה"; כלומר, ר' שלמה איגר ביקש להדגים בפוזנה את האפשרות למציאת פתרון קולקטיבי-טריטוריאלי, שיענה לא רק על בעיותיהם הפרטיות של יהודים בודדים, כייאם גם על בעיותיהם של הקיבוצים היהודיים הגדולים בגבולה המזרחי של גרמניה. ואף אם לא זכתה המגמה לפעולה לאומית רבת-תנופה לביטוי משכנע בכרוז, מכל מקום היה בו ביטוי ליזמה להקמת מפעל קולקטיבי ויהודי-סגולי. על כך מעידים מלבד הפסוק שהובא לעיל, גם הדברים הבאים: "נראה הכרחי לבצע את הניסיון הראשון בהיקף גדול למדי, ולאגד מספר ניכר של חקלאים יהודיים בקהילייה כפרית בעלת משקל, שתוכל לדאוג אף לסיפוק צורכי הדת והחינוך [...] נוצרים יעבדו בה רק כל-עוד הם נדרשים לצורכי ההדרכה בענפי החקלאות השונים, והמסחר לא יותר לעת-עתה כלל".

התגובות על ייסוד האגודה היו, כנראה, מרובות וחיוניות, אף-כי מאלה שנשתמרו מתקבל הרושם, שהן נבעו פחות מן המגמה לפעולה קבוצתית מאורגנת, ויותר — ואולי בעיקר — מתקוות ההמונים להימלט מן המצוקה הפיזית והחומרית, שבה נמקו בעיירות פוזנה. נראה, שגם חלק מן הגבירים הכיר בצורך ובאפשרות להקל בדרך זו את סבל ההמונים, ומכך מסתברת העובדה, כי לפחות 21 ועדי-קהילות בחבל נענו לקריאה והבטיחו תרומות שנתיות קבועות.⁷ אף מחוץ לחבל נמצאו תומכים לתכנית. קהילת שטטין, למשל, החליטה על התרמת חבריה למען האגודה.⁸ בכרוז צוין כי קהילת פוזנה עצמה הקציבה למפעל תרומה שנתית בסך המרשים של 600 זהובים. יתר על כן, הרצון להשתתף בביצוע תכנית האגודה בא לידי ביטוי בקהילות החבל אף לפני פרסום הכרוז. בפלשן הופיעו כבר ב־15 בפברואר

³ Ober-Präsident v. Beurmann

⁴ Polizei-Präsident Dr. v. Minutoli

⁵ הכרוז המודפס (להלן: הכרוז) נשמר בתיקים אחדים שבארכיון הכללי לתולדות ישראל, ירושלים (להלן: אכת"י); אחד מהם הוא התיק: Ga/S.393 (Inowraclaw).

⁶ Central-Verein zur Begründung der Colonisation der Juden in der Provinz Posen

⁷ A. Heppner, I. Herzberg, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden in*

Hohensalza, (Frankfurt a.M., 1907), p. 36 (להלן: הפנר-הרצברג)

⁸ GA/KGe 17/27

19 1846 מחברי־הקהילה בבית־הוועד, והפריעו את ישיבת הפרנסים. הם הצהירו, ששמעו על־דבר "הקולוניאציה", ותבעו לדעת פרטים ולהירשם מיד לקבלת קרקעות. בו במקום נוסחה בשולי פרוטוקול־הישיבה איגרת ר' שלמה איגר, וכל התשעה־עשר חתמו על הפרוטוקול יחד עם הפרנסים. לא נשתמרו פרטים נוספים על התכונה בערים אחרות, אך נראה שהתסיסה התפשטה בין דלת־העם בחבל כולו, שכן בכרוז נזכר כי כבר בראשית אפריל 1846 "הגיע מספר המשפחות היהודיות שנרשמו להתיישבות למאות אחדות, וכמציתן אינן מהססות כלל להקדיש את רכושן הדל לאורח־החיים החדש".⁹ מאוחר יותר נמסר, שנרשמו להתיישבות למעלה מ־3000 איש (כנראה ראשי משפחה), ורבים מהם היו מוכנים להשקיע בה הון של 1500 זהובים ויותר.¹⁰ ידיעות אלו לא היו התפארות־שוא — את זאת מוכיחות בכירור תעודות המעידות על תנועת־ההמונים בקהילת לעסלא, שניעורה בעקבות הכרוז לייסוד אגודת־ההתיישבות.

★

בשנת 1816, שנה לאחר צירופה של לעסלא (אינובראצלאב) לפרוסיה, מנה היישוב היהודי בעיר 373 ראשי בתי־אב, ובסך־הכל 1265 נפש, שהיו כ־41% מכלל אוכלוסי העיר.¹¹ במשך שלושים השנים הבאות גדל מספר היהודים במהירות, וב־1846/47 הגיע לכ־1980 נפש, כלומר כ־420 בתי־אב.¹² מבלי שיעלה חלקם באוכלוסייה הכללית, שאף היא גדלה במידה ניכרת. בכל־זאת לא פסקו התלונות על הסתננותם של יהודים מפולין הרוסית אל החבל,¹³ וזאת על־אף העובדה הידועה, כי ריבויים של יהודי פוזנא עלה מאוד בתקופה הזאת: בלעסלא, למשל, גדל המספר הממוצע של נפשות במשפחה מ־3.4 ל־4.7.¹⁴ גידול המשפחה היה אחד הגורמים שבגללם התקשו ראשי בתי־האב עוד יותר בפרנסת משפחותיהם.

כשליש מחברי קהילת לעסלא, לא שילמו מסים,¹⁵ ועל הקהילה רביץ נטל חובות כבד ביותר,¹⁶ ואף־על־פי־כן עורר הכרוז את פרנסיה של קהילה ענייה זו להחליט

⁹ אכת"י: GA Pleschen (S. 134) 17

¹⁰ *Voice of Jacob*, London, 4.12.1846, p. 46

¹¹ הפנר־הרצברג, עמ' 23. עשר שנים קודם־לכן היוו היהודים כמצית האוכלוסייה.

¹² מספר זה הוא אומדן, המתבסס על הנתונים לשנת 1833 (414 "עומדים ברשות עצמם",

ובס"ה 1940 נפש), ולשנת 1856 (כ־500 ראשי בתי־אב ובס"ה כ־2300 נפש). הפנר־

הרצברג, עמ' 27, 38.

¹³ למשל, בתיקים המכילים העתקים מתעודותיו של מיניסטרוין־הפנים הפרוסי, אכת"י:

P₂/Min.d.I./Rep.77/XXX, Nr. 49.

¹⁴ החישוב מתבסס על המספרים שנזכרו בטקסט ובהערות 11, 12. בשנת 1856 החל

הממוצע שוב לרדת.

¹⁵ התאחוז נע בין 28%—38%. הפירוט הוא:

מחלקת־רכוש עליונה : 85—100 ראשי בתי־אב

" " : 144—160

" " : 144—160 פטורים

¹⁶ הפנר־הרצברג, עמ' 24—26.

מיד להקציב לאגודת-ההתיישבות תרומה שנתית בסך 75 זהובים.¹⁷ ולא עוד, אלא ועד-הקהילה אף העלה את ההקצבה ל-100 זהובים,¹⁸ כלומר לסכום שעלה על משכורת השנתית של חזן הקהילה או של דרשנה.¹⁹ מסתבר שראשי-הקהילה ראו במפעל-ההתיישבות — לפחות ברגע ההתעוררות הראשון — מוצא אפשרי לרבים ממצוקתם החומרית, ודרך רצויה לפרוק מעליהם את עול-הדאגה לעניי העיר. מכל מקום, ב-9 ביוני 1846 פורסמה הודעה מטעם קהילת לעסלה על פתיחת ההרשמה של מועמדים להתיישבות.

רשימת המועמדים נשתמרה בשלמותה, והיא מוכיחה שהחלטותיהם ופעולותיהם של פרנסי הקהילה לטובת המפעל נבעו לאו דווקא מאהדתם לרעיון ההתיישבות, אלא הושפעו, כבמקרה של פלשן הנזכר לעיל, מלחץ ההמונים; שכן תוך שבועיים נרשמו לא פחות מ-232 ראשי בתי-אב, אשר הצהירו בשמם ובשם משפחותיהם על רצונם לקבל אחוות-קרקע לעיבוד.²⁰

פירוש הדבר: 55.2% מכל 420 המשפחות היהודיות של לעסלא היו מוכנים לנטוש את עיר מושבם כדי לבקש עתיד חדש בעבודת-האדמה. יתירה מזו: כשמביאים בחשבון לא רק את ראשי בתי-האב, כי-אם גם את 1090 התלויים בהם, כלומר בסך-הכל 1322 נפש, מגיע שיעור הנרשמים ל-67%. כלומר לשני שלישי-ים מ-1980 יהודי המקום. היתה זאת, אפוא, תסיסה המונית, שכדוגמתה לא נמצאו רבות בעת החדשה. וניתן לומר, שאף אם יזמתו של ר' שלמה איגר לא התכוונה לחולל תנועה לאומית או קבוצתית-המונית, היא הוכיחה שבחבל פוזנה היתה אז נכונות להתעוררות תנועה כזאת.

הגורם הראשי לכך היה כנראה מעמד המדיני והכלכלי של ההמונים. אף כי ניתנה להם עלי-פי חוק משנת 1833 הזכות לנאטוראליזאציה וגם לרכישת האזרחות העירונית, היו תנאי החוק עשויים למנוע מן העניים את האפשרות המעשית ליהנות ממנו, שכן היה צורך להוכיח בעלות על קניין מסוים, בין בנכסי דלא נידי ובין במוזמנים או בסחורות. אין, אפוא, תימה שבלעסלה הענייה נרשמו ב"מגילת הנאטוראליזאציה" עד סוף שנת 1835 רק 85 ראשי בתי-אב²¹ — מספר החופף

¹⁷ הערת-שוליים על חזרן האגודה מיום 24 באפריל 1846. אכת"י: GA/S.393 (Inowraclaw).

¹⁸ שם, פרוטוקול מן הישיבה ב-7 ביוני 1846.

¹⁹ הפנר-הרצברג, עמ' 23—24. כל אחד מאלה קיבל משכורת של 90 טלר בלבד. ליתר הבלטת משקלה של ההקצבה יוזכר עוד, כי קהילת לעסלא העסיקה אחרי 1815 רופא לעניי המקום, שקיבל רק 25—50 טלר כשכר-טירחה, ואף סכום פעוט זה נמחק מן התקציב אחרי 1823, מחוסר אמצעים (שם, עמ' 24—26, הערת-שוליים).

²⁰ אכת"י, "Verzeichnis derjenigen Personen, welche sich zur Übernahme von Ackerwirtschaften gemeldet haben" הפנר-הרצברג נוקבים את המספר 231, (עמ' 36), אך מסתבר שעיינו בתעודה רק ברפרוף, שכן נרשם שם בטעות פעמיים המספר 100, והיו אפוא 232 נרשמים. הרשימה הועברה אל ראשי האגודה בפוזנה, בצירוף מכתב-ילואי, ביום 24 ביוני. וראה להלן בטקסט.

²¹ אכת"י, GA/S 68a. רשימת "בעלי הנאטוראליזאציה" עד סוף שנת 1835.

כמעט בדיוק את מספר נישומי "מחלקת-הרכוש העליונה" בקהילה.²² וגם אחרי המועד הזה התנהלה הנאטוראליזאציה בעצלתיים ובאמצעות תחבולות מסוימות,²³ ולא הקיפה אלא מתי-מספר מדלת-העם.

כשם שההמונים נשארו מקופחים מבחינה מדינית, כן לא נשתפרו בהרבה דרכי פרנסתם. אמנם על כך יש עדויות סותרות, שכן נזכר מצד אחד, שרובם עסקו במסחר בדי פשתן וברוכלות, וחלקם אף בהברחת סחורות,²⁴ ואילו מן הצד השני מודגש, שכבר בשנת 1841 למדו הצעירים העניים מלאכות.²⁵

סתירה זו מתיישבת על-פי הנתונים האישיים של המועמדים להתיישבות, המצויים בגליונות הרישום והמכילים פרטים על בני-ביתם, רכושם ומשלה-ידם. יש לשער, שפירוט זה מתאים פחות או יותר לנתונים בתעודות הרשמיות למיניהן, בין של הקהילה ובין של השלטונות, כי בוודאי חששו הנרשמים לקפח את סיכוייהם להתיישבות על-ידי מסירת פרטים בלתי-מהימנים, שקל היה לגלותם.

כל המועמדים להתיישבות היו נשואים מגיל 23 ומעלה,²⁶ שהצהירו על מקצועות-תיהם כמפורט בטלה 1:

ט ב לה 1

הנרשמים לפי מקצועותיהם

מקצוע	מספר הנרשמים	% מן הנרשמים	% מכלל המפרנסים בקהילה
מסחר	28	12.0%	6.7%
מלאכה	168	72.5%	40.0%
שכיר-יום	6	2.5%	1.4%
"מלמדים" ושוחטים	7	3.0%	1.7%
מוזיקאים	1	0.5%	0.2%
בעלי מקרקעין	1	0.5%	0.2%
"תושבים" ²⁷	21	9.0%	5.0%
	232	100.0%	55.2%

²² הפנר-הרצברג, עמ' 23. וראה לעיל, הערה 15.
²³ ומאלף התיאור "Skizzen einer Reise durch das Grossherzogtum Posen im Jahre 1843", גורם נוסף, שלא נזכר שם, היה אירצונם של יהודים להישבע, או בכלל "לבקש את הרישות".

²⁴ הפנר-הרצברג, עמ' 33.
²⁵ אחרי ייסוד בית-הספר היהודי ובית-הספר החופשי לנערים עניים בעיירה (שם, עמ' 27-28).

²⁶ העדרם של בעלי-משפחה צעירים יותר מסתבר מתוך העובדה, שהזכות להתחתן היתה עדיין תלויה ברשות מפורשת מטעם הקהילה ומטעם השלטונות. דווקא הקהילה היתה זהירה ביותר במתן ההיתר, ומנעה כמיטב יכולתה נישואין של צעירים ושל חסרי-כל. ראה, למשל, אכת"י, GA II/374 (Schwersenz).
²⁷ אלה הגדירו את מקצועם כ-"Einwohner". וראה להלן בטקסט.

מפירוט המקצועות יוצא, שבין הנרשמים רב חלקם של בעלי-המלאכה (72.5%), שהיוו בדיוק 40% מכל המפרנסים היהודים העצמאיים בקהילה. מכך מסתבר, שבלעסלה עסקו במלאכות לא רק החל משנת 1841, אלא התחילו בטיפוח האומנויות כבר זמן ניכר קודם-לכן.

מבדיקה מדויקת יותר של רשימת המקצועות יוצא, שמ-168 בעלי-מלאכה הצהירו לא פחות מ-123 על היותם "חייטים". במלים אחרות: 73% מבעלי-המלאכה הנרשמים, או כמעט 30% מכלל מפרנסי העיירה, אמרו שהם עוסקים בעבודות-מחט. תאחוז זה גבוה ביותר, אפילו נביא בחשבון, שהחייטות היתה כבר במאה הי"ח נפוצה מאוד בין יהודי פולין, ושמשפר החייטים עלה "בערים הקטנות לשתי חמישיות בערך מכל בעלי-המלאכה היהודיים". היו ביניהם שעבדו על-פי הזמנה, והיו שהכינו בגדים סטאנדארטיים וזולים ("טאנדרטה"). בין שני הסוגים היו כאלה שחזרו "ברחובות ובשוק ואמה בידם, והציעו את עבודתם". מקצתם התמחו בתפירת מכנסים או אדרות או בגדי-שרד או בגדי-נשים, או בגדים יהודיים מסורתיים, אך מקצתם עסקו רק במכירת הבגדים שהוכנו על-ידי אחרים, בין כרוכלי-רחוב במקום מגוריהם ובין בירידים שבסביבה הקרובה והרחוקה.²⁸

אף-על-פי שניתן לראות בחיטי החבל — לפי מספרם ולפי התמחותם — את מפלסי-הדרך לשיטת ייצור חדשה בענף ההלבשה ("קונפקציה"),²⁹ שעתידיה היתה להתפתח במחצית השנייה של המאה הי"ט בערי גרמניה הגדולות, ובעיקר בברלין, ואחרי-כך גם בארצות-הברית ובעיקר בניו-יורק — מכל מקום, ביחס ללעסלה דווקא לא גודע שהתפתחו שם תנאים מיוחדים להתמחות מקצועית, לגזרנות ולתפירה ב"שיטת הקונפקציה". יש להניח, שבעיירה ההיא הצהירו רבים מן הרוכלים בבדים, במכנסים וכיו"ב, על היותם בעלי-מלאכה, כדי לזכות ביחס חיובי יותר מצד השלטונות, ובכזו העת אף בנאטוראליזאציה, ואילו למעשה עסקו בחייטות לכל היותר כבדרך-אגב.

השערה זו מקבלת חיזוק על-ידי בדיקת רכושם המוצהר של חיטי לעסלה. למרות ההתחרות ביניהם, שנגרמה על-ידי ריבוי בעלי-המקצוע, היו אחד-עשר מהם (9%) בעלי רכוש בשווי של 150 זהובים ולמעלה מזה, ואחד אף הצהיר על הון של 400 זהובים. לא מתקבל על הדעת, כי הון כזה, אף אם אינו רב ביותר, נצטבר על-ידי עבודת-המחט בלבד. כעדות לכך יכולות לשמש רשימות-החייטים בהאמבורג מן השנים 1849—1854. שם לא הצהיר איש על רכוש

²⁸ לפי תיאורו המאלף של ר. מאהלר, 'תולדות היהודים בפולין' (ספרית פועלים, 1946), עמ' 274 ואילך.

²⁹ כך כתב גם יעקב לשצ'ינסקי במאסף געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער-באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן, ערך א. צ'ריקובר, א (ניו-יארק, 1943), 28. הוא מסתמך גם על מקור גרמני הקובע שהחייטים בפוזנא היוו בשליש הראשון של המאה הי"ט 70% מכלל בעלי-המלאכה היהודיים. ואף-על-פי שהמקרה של לעסלא מאשר את קביעת המקור הגרמני, יש בו כנראה הגזמה לגבי החבל כולו.

ששווי מעל ל-80 זהובים. יתר על כן, בהאמבורג הגדולה, שבה כבר ניכרו אז התחלות של קונפסקציה, לא נמצאו אלא 50 חייטים יהודיים בלבד!³⁰ כללו של דבר, חלק ניכר מן החייטים בוודאי לא עסק במלאכה, אלא אחז בכל הפרנסות — כולל רוכלות — אם אך נמצא לו הון חוזר כלשהו לכך. בכל־זאת אין לומר, שמוכרי הבגדים של לעסלא וחייטיה הצליחו לבסס את מעמדם הכלכלי. הם נפלו ברכושם בהרבה מן העוסקים במסחר מוצהר, ואף בין בעלי־המלאכה הם עומדים מבחינה זו במקום שלפני האחרון. נפלו מהם ברכושם הסנדלרים, שהיוו את קבוצת־המלאכה השנייה בגודלה בעיר. מבין 11 הסנדלרים הצהיר רק אחד על רכוש ששווי מעל ל-110 זהובים. פירוט 168 בעלי־המלאכה הוא כדלקמן: 123 חייטים, 11 סנדלרים, 9 פרוונים, 5 זגגים, 4 שרברבים, 4 קצבים, 3 נגרים וחרטים, 2 צבעים, 1 מסגר, 1 עובד־טבק, 1 כורד־ספרים, 1 אופה, 1 כובען, 1 צורף, 1 יוצק־פליז. רכוש רב יחסית היה לפרוונים, ועוד יותר לנגרים, שכן אלה עסקו כנראה במסחר רהיטים ופרוות.

★

ברם, בעלי־המלאכה לא היו הנחותים ביותר מבחינת רכושם. נחותים מהם היו שכירי־היום, "המלמדים"³¹ וה"תושבים". האחרונים היו בוודאי חסרי כל מקצוע, ועסקו ב"פרנסות־אזיר", או שחיו מצדקה. כל שכירי־היום היו חסרי רכוש, וכך גם 80% מה"תושבים" וה"מלמדים". ואלה מן האחרונים, שהצהירו על הון כלשהו, לא יכלו לגייס לצורכי ההתיישבות אלא 20—50 זהובים, כלומר כ־2 עד 6 משכורות חודשיות, אם מניחים, כי רוב הנרשמים הצהירו על רכושם הצהרת־אמת. הנחה זו מתקבלת על הדעת, משום שרכוש כלשהו עשוי היה להיטיב את סיכויי המועמד לזכות בחלקת אדמה להתיישבות. טבלה 2 (בעמוד הבא) מסכמת את חלוקת הנרשמים לפי רכושם.

בסך הכל הצהירו מועמדי לעסלא על הון של 14.820 זהובים. סכום זה נראה גדול יחסית, אפילו נפחית ממנו את הסך של 1000 זהובים, שעליו הצהיר ה־Grundbesitzer³² לואי כהן בן ה־37, אחד הנציגים היחידים של בעלי האורחות

³⁰ אכת"י, AHW/260 c. fasc. 1. הניסיון של הפנר־הרצברג, שהרגישו מן הסתם בקושי, למצוא בין הנרשמים של לעסלא עושי־טליתות (Tallisspinner) רבים (עמ' 36), בטעות יסודו: הם הפכו Tobackspinner (עובד־טבק) לעושי־טליתות (ואף עובד־טבק נמצא רק אחד בכל רשימת המועמדים כולה).

³¹ ב־1825 עוד היו 14 "הדרים" בלעסלא, ונראה שמספרם פחת רק במקצת אחרי פתיחת בית־הספר היהודי מטעם הקהילה שמונה שנים לאחר־מכן (הפנר־הרצברג, עמ' 44, 51). להתיישבות נרשמו 6 "Lehrer" ושוחט אחד. רק "מלמד" אחד הצהיר על הון של 100 זהובים.

³² לא ברור, אם יש לראות בו בעל־אחוזה או בעל־מקרקעין, לא־דווקא קלאיים. כן לא ברור, אם נרשם להתיישבות מתוך תקווה למצוא שימוש נאות לקרקעותיו, או שהתכנית עצמה הלהיבה אותו.

טבלה 2
פירוט הנרשמים לפי רכושם

מספר הנרשמים	הנרשמים % מבלי	בעלי מלאכה	בעלי המלאכה % מבלי	הייטים	הזויטים % מבלי	להשוואה : מסחר	העוסקים במסחר % מבלי	
98	42.3	65	38.7	47	38.2	4	14.3	בלי כל רכוש
66	28.5	56	33.3	48	39.0	9	32.1	20—60 זהובים
33	14.2	23	13.7	17	13.8	5	17.8	100 זהובים
30	12.9	21	12.5	10	8.2	9	32.1	110—350 זהובים
5	2.1	3	1.8	1	0.8	1	3.7	400 זהובים ומעלה
232	100.0	168	100.0	123	100.0	28	100.0	סך-הכל

המלאה ושל "מחלקת-הרכוש" הראשונה ברשימה.³³ אך אם נבדוק את הממוצע למשפחה, מתקבלת תמונה אחרת ועגומה למדי. הממוצע למשפחה מסתכם ב־60—64 זהובים בלבד, וזה היה רכוש דל מאוד. גם אם נביא בחשבון רק את 133—134 המשפחות, שהצהירו על רכוש כלשהו, אין הממוצע עולה על שווי של 104—110 זהובים לבית-אב, כלומר הוא מגיע בערך לרמת ההכנסה השנתית המינימאלית.³⁴ 197 משפחות מן הרשומות לא הגיעו אפילו לדרגה זו, והממוצע נופח על-ידי 35 המשפחות, שהצהירו על רכוש ששוויו מעל ל-110 זהובים. ואולם רק 5 מהן היו בעלות רכוש, ששוויו עלה על 350 זהובים. קביעה זו חשובה, משום שמחירו של כרטיס-נסיעה לאמריקה היה אז בערך בסביבות הסכום הזה. משמע, שמרבית הנרשמים לא יכלו אפילו לחלום על הגירה אל מעבר-לים, ולכן קסמה להם תכנית ההתיישבות במקום-מגוריהם ביתר-קסם כפתרון לבעית קיומם.

★

ועוד ניתן ללמוד מן המספרים הנ"ל, שלמעשה כל דלת-העם של לעסלא נרשמה להתיישבות; כלומר, בין הנרשמים היו הפטורים ממסי-הקהילה רובם ככולם, ואליהם הצטרפו עוד כ-40% מנישומי "מחלקת-הרכוש" הנמוכה.³⁵ רובם היו מטופלים בילדים רבים: בעוד שהמספר הממוצע של נפשות-המשפחה היה לגבי כל הקהילה 4.7, לגבי המשפחות שברשימה היה המספר הממוצע—15.7

³³ היה גם "Handelsmann" אחד, שהצהיר על 600 זהובים.

³⁴ ראה הערה 19.

³⁵ ראה הערה 15.

גם גילם של הנרשמים מוכיח, כי התנועה היתה רחבה ומעמיקה:

גיל הנרשמים	מספר	%
29—23	85	36.4
39—30	68	29.4
49—40	59	25.5
50 ומעלה	19	8.2
בלי גיל	1	0.5
סך-הכל	232	100.0

טבעי היה, שנרשמו להתיישבות בראש וראשונה אבות-המשפחה הצעירים, ואכן היו כשני שלישים מן המועמדים למטה מגיל 40. אך 34.2 אחוזים מעל לגיל הזה, ובעיקר 19 הנרשמים בני 50 ומעלה, שהקשיש ביניהם הצהיר על 61 שנותיו, עשויים להעיד, עד כמה היתה בעית שיקומם הסוציאלי של תושבי לעסלא דחופה וכאובה.

✱

היה מוזר מאוד, אילו נסתיימה הפרשה בלי מתיחות בין גבירי הקהילה ובין דלת-העם, ואכן יש סימנים, כי עשירי העיר והפרנסים, אחרי היענותם בתחילה,³⁶ הסתייגו מן העניין. לא זו בלבד, שפעולת ההתרמה בין העשירים נתנה רק תוצאות זעומות — שלושה-עשר איש בלבד התחייבו לתרום סך כולל של 41 זהובים³⁷ — אלא ידו של אחד הפרנסים אף רשמה את סיבת הדבר בשולי האיגרת שצורפה על-ידי ועד-הקהילה לרשימת-המועמדים, כאשר זו שוגרה אל האגודה בפזונה. בנוסח המקורי של האיגרת הוסבר, שההתרמה למען ההתיישבות התנהלה בעצלתיים, משום שהרוב טרם עמד על אופן ביצועה של התכנית; אך הנוסח שונה לאמור: "משום שאין לחברי הקהילה אמון בהת-יישבות היהודים".³⁸ משמע — גבירי לעסלה החלו מטילים ספק באפשרויות הביצוע של ההתיישבות, ואולי אף פקפקו במעשיותו של ר' שלמה איגר. אך ניתן גם לשער, שאחדים מהם לא ראו בעין יפה, כי בעקבות תכנית כגון זו יוצאו המונים מתחום-השפעתם ויועברו אי-לאן. מכל מקום, הסתייגותם של אחדים מן הגבירים מפעולות האגודה גרמה מחלוקת בקהילה. מחלוקת זו,

³⁶ ראה את הנאמר לעיל על החלטת ועד הקהילה להגדיל את ההקצבה.

³⁷ רשימת התרומות, אכת"י, GA/S. 393.

³⁸ איגרת מיום 24 ביוני 1846 (שם), וכך נראה הטקסט הבלתי-מתוקן מול הטקסט המתוקן: בלתי-מתוקן: "[...] weil die Mehrsten noch nicht genau unter-richtet sind wie die Colonisation der Juden stattfinden wird". מתוקן: "[...] weil die Gemeindeglieder keinen (sic) Vertrauen an die Colonisation der Juden haben".

שהחלה כנראה בקרב הפרנסים עצמם, פרצה עדימהרה החוצה, ועוררה תסיסה מחודשת בין המועמדים להתיישבות. אולי ארעה גם התקהלות או הפגנה בדומה לזו שבפלשן, כי כבר יום אחד אחרי כתיבת המכתב הנזכר, נאלצו הפרנסים לפרסם "מודעה", ובה הכחישו את "שמועות הכוזב המרושעות", כאילו פעלו בניגוד לאינטרסים של הנרשמים, או כאילו מחקו אחדים מהם מן הרשימה.³⁹ עם זאת הוסיפו ראשי ההקהילה גם לאחר-מכן לגלות יחס קריר לתכנית: בשעה שהוזמנו פרנסי לעסלא לשגר נציג לפזנא לשם כינון ועד-מנהל לאגודת ההתיישבות, הגיחו את ההזמנה בתיק, ועליה הערה, שאין העניין מחייב שיגורו של אדם מיוחד לשיבה.⁴⁰

המסמך הנ"ל הוא התעודה האחרונה על תנועת ההתיישבות בלעסלא. לתסיסה לא היו כל תוצאות, כשם שאף תכנית ההתיישבות כולה נסתיימה בלא-כלום. המוני פזנא נאלצו להוסיף ולשאת את מרדות עוניים, עד שנפתחו לפניהם, אחרי מהפכת 1848, אפשרויות-הגירה לעריה הגדולות של גרמניה, ועד שגייסו את הסכומים, שהיו דרושים להם להגירה אל הארצות שמעבר לים. תושביה המדולדלים של לעסלה הגיעו לידי כך כנראה רק אחרי שנת 1856, שכן רק אז החל היישוב היהודי במקום לפחות במספרו ולהתאושש מבחינת מבנהו הכלכלי.

★

המרץ הקולקטיבי, שבזבזו בפזנא (ובשלויה-עילית) מסביב לתכניות ההתיישבות שלא נתמשו, מצטרף ליזמות האחרות, שננקטו זעיר-פה זעיר-שם במרכז אירופה בין 1836 ו-1848 למציאת פתרון קבוצתי של שאלת-היהודים, ושנשארו עקרות. אך מעצם הנסיונות והיזמות ומגורמי כשלונם אולי ניתן ללמוד על המאבק בין הדחפים לטמיעה לבין הדחפים להתעוררות לאומית, ועל הנתונים שהעניקו ניצחון לאחרונים כעבור שני דורות.

³⁹ מודעה מיום 25 ביוני (שם).

⁴⁰ הזמנה ליום 1 בספטמבר, ועליה הערת-שוליים (שם). זאת בניגוד לכתוב אצל הפנר-הרצברג, עמ' 36.